

Bacchus. Estampa de John Miller i Hendrick Goltzius (1771)
(Fons de la biblioteca de l'École nationale des chartes, Paris).

*Ald exemplum H. Goltzius
sculpsit Miller.*

*Oblecto dulci moerentia
Ofor tristitia. latitans.*

*corda lycero,
dator. C. Schonius*

SACRA VITIS: CULTURA I RITUAL DEL VI EN EL MÓN ROMÀ

MÒNICA MIRÓ I VINAIXA

*“No plantis, Varus, cap arbre abans que la
sagrada vinya
a la rogalia de la dolça terra de Tíbur i del
recinte emmurallat de Càtil;
perquè, als aiguaders, el déu només els ha
reservat destrets,
i de cap altra manera no s’escampen els neguits
rosegadors.
Qui després d’unes copes de vi s’esgola parlant
de la dura guerra o de la misèria?
Qui no ho fa més aviat parlant de tu, pare
Bacus, i de tu, gentil Venus?”
(Horaci, Odes 1, 18, 1-6)*

És Horaci, el líric entre els lírics romans, qui, molt probablement cap als anys vint del segle I aC, ens deixa escrita aquesta lloança del vi. Recordant explícitament Alceu, poeta grec d’època arcaica que admira i li serveix a voltes d’inspiració, exhorta un amic, també poeta, Quintili Varus, a plantar vinyes a les seves terres de Tíbur i, en forma de preguntes retòriques, evoca i consigna els beneficis del producte ancestral que se’n deriva. En una oda de tons epicuris allunyada d’excessos i agradosament dolça, escull l’epítet *sagrada* per aplicar-lo a la vinya i, en fer-ho, posa en mans dels déus mateixos la felicitat reservada a aquells que saben beure amb contenció.

Parlar del vi en el context religiós dels romans implica molt més que esmentar els seus usos rituals. Exigeix, d’entrada, veure en el vi tot un símbol, l’emblema d’una cultura que fa possible,

en l’imaginari romà, la unió entre homes i déus, l’establiment de lligams bilaterals entre l’àmbit sagrat i l’esfera profana. El vi té aquest poder: en alliberar els sentits, obra aliatges curiosos que permeten passar de l’embadaliment i la soledat personals a la fusió joiosa amb l’altre, humà o diví, fet que explica a bastament la intervenció pràctica i constant d’aquesta beguda en les actuacions religioses dels romans, tant privades com públiques.

Cal també insistir en el paper que exerceixen els símbols sobre el comportament i l’actuació dels homes. Com els mites, expliquen la realitat i ajuden a omplir de sentit, un sentit “altre” però, al capdavant, un sentit complet, allò que les persones no entenen. Els romans, i ja abans els grecs, copsaren diferents nivells significatius en els productes prosaics de què se servien habitualment: la vinya i el vi assoliren així, a més del seu significat propi o real, connotacions metafòriques, figurades o simbòliques. Els seus atributs, i l’univers de divinitats que s’hi associava, esdevingueren, en virtut d’aquesta translació significativa, elements gairebé màgics. La sembra, la trilla, la poda, la collita no eren vistes exclusivament com a actes tecnològics, com a esglaons necessaris del procés productiu, sinó que s’omplien de significats rituals, litúrgics. Calia donar explicacions mítiques als misteriosos processos de la fecunditat, de la naixença i de la procreació i, d’aquesta manera, les divinitats ajudaven els homes a conrear la terra, els descobrien els seus principals fruits; eren, doncs, correspon-

sables d'aquells canvis tan transcendents per a la història de la Humanitat. En aquest context, la vinya s'erigeix en símbol de fertilitat: l'aparició de brots de vida en la fusta eixorca d'un cep és un miracle, el miracle del naixement després de la mort, de la regeneració possible de les plantes i dels éssers animats. La vinya és, per això, expressió vegetal de la immortalitat, l'arbre diví i sagrat per excel·lència. Si la vinya és vida, la saba que hi corre per dins (en altres paraules, el vi) ha de ser sang. És l'essència de la planta i adopta sovint una tonalitat vermella que facilita aquesta associació en l'imaginari dels homes. Com a beuratge que pot aturar la mort o transcendir la realitat visible, és, també, símbol del coneixement i de la iniciació, perquè, amb la joia i el deliri que provoca, obre l'esperit de l'home i al mateix temps l'aliena, és a dir, li permet, mal que sigui tan sols durant uns instants, de ser "altre", d'oblidar-se de si mateix per fondre's en l'ànima universal, en el diví que transcendeix el que és immanent, immediat, i el supera.

Bacchus. Oli sobre tela de Michelangelo Merisi da Caravaggio (1596) (Galleria degli Uffizi, Florència).

Certament, una de les cares de la religiositat de la Roma antiga que més pot sorprendre l'home d'avui dia és la confiança gairebé cega que els romans dipositaven en l'ajut de la divinitat, la qual, segons creien, responia positivament a la veneració i cura que els individus li dispensaven. Si el vi ha exercit sempre un paper fonamental en la vida dels pobles d'Occident, i, entre aquests pobles, el dels romans estava pregonament convençut que havia arribat on era precisament per la importància que des de temps immemorials s'havia atorgat a la religió, resulta lògic i comprensible que el vi es convertís en el món romà en un element de tipus religiós; més encara, que s'erigís en un aliment mític, sagrat, fins i tot místic o màgic, amb una presència molt activa en els ritus duts a terme pels homes romans per tal de satisfer les obligacions concretes amb els déus.

El que, en definitiva, s'exposarà en les línies que segueixen és de quina manera es concreta la importància del vi en la religió romana, escatint, a partir de l'anàlisi de les fonts conservades, quin va ser l'autèntic paper de la cultura del vi en aquest imaginari religiós. Després d'un recorregut pels déus del vi a l'antiga Roma, s'evocaran les festes celebrades pels romans que tenien una relació directa amb el vi i la vinya, per acabar explicant l'ús ritual del vi en altres cerimònies i pràctiques religioses dels àmbits privat i públic. Tot plegat permetrà de constatar que el vi, en l'univers simbolicoreligiós dels romans, és un regal que els déus han volgut fer als homes, i que els homes, en un acte de "generositat interessada", retornen als déus sota formes diverses. Gràcies al vi, el lligam esdevé possible, i, juntament amb aquest vincle, l'entesa entre divins i humans que assegura la *pax*, la prosperitat sens fi de la Roma eterna.

ELS DÉUS DEL VI A L'ANTIGA ROMA

Per als romans, qualsevol acció empresa per l'home es produïa sota l'empara i la vigilància de les divinitats. El vi com a producte quotidià també

tenia els seus déus: d'una banda, els grans, Líber (anomenat sovint Líber Pare), Líbera i, sobretot, Bacus (assimilat al Dionís dels grecs), i, de l'altra, els menors, un seguici de divinitats ancil·lars que acompanyaven els déus principals (sàtirs, silens, mènades i bacants). Són, en general, divinitats de la natura i la vegetació, de la fertilitat, que vertebren i expliquen els cicles agraris, i que, per aquest mateix motiu, resulten imprescindibles en assegurar la continuïtat de la funció productora, tan necessària en les societats antigues.

La regeneració anual del món vegetal era, evidentment, un procés tan poderós que escapava a la comprensió dels homes. Per això els individus tractaren d'explicar-lo tot revestint-lo d'una pàtina de tonalitats màgiques o mitològiques, o referint-lo a episodis de la vida d'uns déus que vetllaven per ells, Osiris a Egipte, Dionís a Grècia, i Bacus, principalment, a Roma:

“Osiris fou el primer que amb mà traçada construï arades i remogué la tendra gleba amb el ferro; ell fou el primer que confià llavors a la terra no provada i collí les fruites dels arbres fins aleshores desconeguts. Ell ensenyà d'adjuntar estalons al tendre cep i d'esporgar amb la dura falç la verda cabellera; ell fou a qui per primera vegada lliurà les seves jocundes sabors el raïm madur, espremut per uns rústecs peus. Aquest licor ensenyà de donar a la veu inflexions melodioses, i mogué els cossos, fins aleshores ignorants, segons cadències justes. El vi ha fet que el pagès alliberés de tristesa el seu cor rendit per un gran treball; el vi porta el repòs als mortals afligits, per molt que les cames els sonin amb el xoc de la dura cadena que arrosseguen. Per a tu, no hi ha tristos neguits ni dols, Osiris, sinó danses i càntics i l'amor lleuger; sinó flors variades i un front cenyit de carrolls d'heura; sinó una túnica groga caient fins als peus tendrívols, i vestidures de porpra, i flauta de dolça tonada, i la lleugera cistella sabedora dels teus sagrats misteris”.¹

1. Tibul, *Elegies* 1, 7, 29-48.

Les cultures més ancestrals (Assíria, Babilònia, Egipte, Tràcia, la civilització de l'Egeu, la Xina o l'Índia) consideraren, doncs, el vi com un producte diví regal dels déus als homes, i el veieren també com el mitjà més segur per posar-se en contacte amb les divinitats. A Roma, abans que Bacus s'assimilés a Dionís, el déu dels mil noms, i que el seu culte es difongués ràpidament, amb l'amenaça que això comportava per a l'estatu quo de la religió tradicional i per als seus “administradors”, Líber i Líbera ja s'havien erigit en déus de la vinya i el vi, i fins i tot de l'agricultura en general.

Líber era, en realitat, un déu d'origen itàlic que rebia tant aquest nom com el de Líber pare. Tanmateix va perdre ben aviat el seu caràcter primitiu per assimilació amb divinitats gregues, fins al punt que alguns mitògrafs moderns pensen erròniament que es tracta del déu Zeus (o de Júpiter) o encara del Dionís hel·lènic. No ens ha d'estranyar que més tard s'identifiqués amb el mateix Bacus. Líbera era, per dir-ho d'alguna manera, la seva companya, la compensació femenina necessària en una parella protectora de les semences, per bé que ben aviat abandonà els seus trets singulars per fondre's i confondre's amb la imatge de Prosèrpina i, a voltes, fins i tot, amb la d'Ariadna. De fet, els romans del darrer segle de la República ja no tenien clares les idees sobre aquests déus, i alguns testimonis més tardans fan, en aquest sentit, associacions ben curioses. Diu Sant Agustí, per exemple, que Líber s'anomena així perquè allibera els homes i les dones de l'opressió del semen, i en produeix l'emissió. Sèneca, en canvi, comenta les virtuts més alliberadores del vi en general, i en la mateixa línia s'expressa Paulus quan afirma que el vi allibera la llengua i fa més lleugeres les preocupacions dels homes. També es posa en relació aquest déu amb el culte al fal·lus. Per tant, el caràcter de Líber o Líber pare és el característic d'un déu de la fecunditat, que té per símbol l'òrgan sexual masculí i és invocat com a protector de la fertilitat agrícola i de la generació animal. Pròpies d'aquest déu són les

festes conegudes com a *Liberalia*, celebrades el 17 de març, un ritu de pas iniciàtic que servia als joves romans per deixar enrere l'adolescència i esdevenir adults, amb tots els drets i els deures que això implicava.

El ritual era senzill, però carregat de connotacions simbòliques que insistien en el canvi d'etapa, en la transformació d'estat: l'adolescent romà, en una edat que, segons les èpoques, oscil·lava entre els tretze i els divuit anys, es treia la *bullà*, la càpsula o penjoll metàl·lic o de cuir que havia dut durant tota la seva infantesa, i, a continuació, la consagrava als déus Lars o a Hèrcules. Després es llevava la *toga praetexta*, que li havia estat imposada als pocs dies de néixer, i es vestia amb una toga blanca completament llisa, l'anomenada *toga virilis*, “toga viril”, oferint al mateix temps una moneda a la deessa *Iuventus*, protectora del jovent. Llavors es produïa l'acte central de la festa, la *deductio in forum* (o “trasllat al fòrum”), cerimònia en què el pare conduïa el fill fins a aquest indret per presentar-lo en societat i sobretot per inscriure'l en la tribu corresponent, de manera que fos apte per ser cridat a files quan hom ho considerés oportú. Un cop al fòrum, el jove (*iuvenis*) realitzava un sacrifici en honor de Líber.

Ben aviat, però, s'imposà, en tots els sentits, Bacus. Els seus rituals, la seva iconografia, les seves peripècies i el seu seguici d'acompanyants esdevingueren protagonistes de la vida romana i, doncs, d'una bona part dels testimonis literaris conservats, que ens el presenten, amb la corona de pàmpols o d'heura i amb el tirs a la mà, desfilant tot sovint en un carro triomfal, com el gran dissipador de neguits, el protector curós de la vinya, l'inspirador oficial dels poetes i, en definitiva, el déu del deliri que sap alegrar el cor dels homes:

“Radiant Bacus, sigues present —i així la vinya sigui sempre consagrada als teus misteris, així duguis els polsos coronats d'heura—, i tu, a qui cal la mateixa metgia, lleva'm el meu dolor: sovint l'Amor ha caigut vençut pel teu do. Cal,

minyó, que les copes sobreïxin d'un vi generós: aboca'm el Falern amb mà inclinada. Aneu lluny de mi, angúnies, nissaga cruel; aneu-vos-en, penes; que el déu de Delos respandeixi aquí amb els seus alats cavalls, blancs com la neu. Vosaltres, almenys, cars amics, coadjuveu al meu propòsit; que ningú no es negui a fer de company, sota la meva guia; o si algú no accepta el dolç combat del vi, que la dona estimada el traeixi amb secret engany. Aquell déu fa dolços els ànims; ell abat l'esquerp i el sotmet al caprici d'una amant; ell venç les tigresses d'Armènia i les feres lleones, i dóna un cor benigne als indòmits. L'Amor pot això i encara més; però demaneu els dons de Bacus: a qui de vosaltres agraden les copes buides? Hi ha acord recíproc: Bacus no fa mala cara a aquells que fan honor alhora a ell i als vins joiosos; puix que s'abriva de mala manera contra els massa austers, qui temi el gran poder del déu irrat, que begui [...] Bacus ama la Nàiaide; què esperes, servent encantat? Que l'aigua de la font Màrcia temperi aquest vi carregat d'anys. No, si una noia vana fuig els àpats de la meva taula pel desig del llit de qui sap qui, jo no m'he de passar neguitós tota la nit, fent sospirs. Tu, noi, vé: aboca'm més a raig aquest vi pur. Ja fa estona que jo, amarats els polsos de perfum de Síria, hauria d'haver engalanat la meva cabellera”²

“Els pagesos ausonis, el poble que va sortir de Troia, es distreuen amb versos malforjats i amb befes llicencioses. Posant-se màscares horribles d'escorça d'arbre, t'invoquen a tu, Bacus, amb cançons desimboltes, i en el teu honor pengen a dalt dels pins amulets tentinejants. Així la vinya madura amb fruit generós [...] Entonarem ritualment amb els himnes dels nostres pares un cant en honor teu, Bacus, i et portarem safates i farinetes. Un cabrit sagrat, estirat per les banyes, farà guàrdia davant el teu altar, i torrarem les seves vísceres llardoses en rostidors d'avellaner”³

2. Tibul, *Elegies* 3, 6, 1-22 i 57-64.

3. Virgili, *Geòrgiques* 2, 385-390 i 393-396.

“On te m’emportes, Bacus, tot ple de tu? A quins boscos o a quines esplugues sóc dut, rabent, amb un esperit nou? Dins quins covals se’m sentirà quan assajaré de posar la glòria immortal del gran Cèsar enmig dels estels i en el consell de Júpiter? Entonaré un cant sublim, nou, fins ara no cantat per cap altra veu. Com dalt dels cims una Euíada insomne s’esbalaeix en contemplar l’Hebre, la Tràcia resplendent de neu i el Ròdope que uns peus bàrbars trepitgen, jo, apartat dels camins fressats, admiro a pler les riberes i el bosc solitari. Oh tu que tens poder sobre les Nàïades i les Bacants capaces d’arrençar amb les mans enormes freixes, no serà pas frívol ni de to terrenal el meu cant, no tindrà res d’humà. És un dolç risc, oh Leneu, de formar en el seguici del déu que se ceneix de verds pàmpols les temples”.⁴

“Al mateix temps d’ací d’allà amb la ment furiosa àgils bacants, evocé, sacsejaven el cap, evocé. Unes brandaven tirsos coberts amb fulles de parra, d’altres llançaven enlaire els membres d’un tendre vedell, d’altres amb serps retorçades duïen llur front coronat, d’altres en còncaus cistells celebraven obscures orgies, unes orgies que en va desitgen conèixer els profans. D’altres es picaven els timpans amb les palmes obertes, o feien sonar agudament els címbals d’aram. Bufaven moltes els corns de veu enronquida, i la flauta estrident cantava bàrbares notes”.⁵

Les Bacanals, les festes de caràcter místic i orgiàstic en honor de Bacus, havien passat, no ho oblidem, del món grec al món romà, a través d’Etrúria i de la Magna Grècia, en una data difícil de precisar. De fet, la permeabilitat a la introducció de pràctiques i cultes forans és una particularitat de la religió romana, derivada del seu caràcter pragmàtic. Tot i que la mentalitat religiosa dels romans era extraordinàriament conservadora, es mostrava prou flexible a l’absorció de

divinitats o manifestacions rituals d’altres pobles, sempre que aquestes responguessin a una necessitat concreta, estiguessin sotmeses a una codificació estricta, i no fossin exclusivistes en les exigències de culte o de creença.

Com diu Robert Turcan, la religió romana fou objecte d’una evolució que s’explica no tan sols per raons històriques, sinó també tenint present l’obsessió pràctica i utilitària que mostrà en tot moment per conciliar-se tots els déus, fossin d’on fossin, o, si més no, aquelles divinitats que podien omplir un buit o satisfer una mancança. El politeisme romà és, doncs, oportunista, i obert, en principi, a ampliacions eventuais. Els romans adoptaven nous rituals i noves divinitats sense haver de renunciar a les pràctiques pròpies o a les divinitats anteriors.

Cal insistir, però, que la permeabilitat cap a nous cultes o déus mai no podia fer perillar la cohe-

Bacchus malalt. Oli sobre tela de Michelangelo Merisi da Caravaggio (1593) (Galleria Borghese, Roma).

4. Horaci, *Odes* 3, 25.

5. Catul, *Poemes* 64, 254-264.

sió social o política. Així s'entenen perfectament les reticències de l'Estat romà envers l'acceptació de religions de caire exclusivista, com ara el judaisme monoteista, o també la repressió de certs cultes que escapaven del control polític. Ve molt a tomb esmentar ara, precisament, el famós escàndol de les Bacanals, esdevingut l'any 186 aC.

El culte a Bacus, estès amb gran força per tot Itàlia, era, com s'ha dit, de tipus místic, i comportava, per tant, la celebració de rituals ocults, accessibles només a un grup d'iniciats. El favor popular de què gaudia aquest culte entre les classes socials menys afavorides s'explica, en gran part, perquè oferia als creients una esperança de salvació i de fusió íntima amb la divinitat. A la pràctica, sembla que aquestes reunions iniciàtiques i secretes provocaven tota mena d'incidents difícilment controlables per les autoritats. Per aquest motiu, el Senat activà mesures repressives contra els adeptes d'aquest culte, tot acusant-los de conspiradors, criminals i subversius.

Conservem tant el relat de l'historiador Tit Livi sobre aquest afer com una còpia de la carta enviada pel Senat a una comunitat del sud d'Itàlia i posteriorment gravada en bronze. En aquest darrer document, conegut com a *Senatconsult de les Bacanals*, s'especifiquen les noves condicions, extremadament restrictives, sota les quals es podia continuar retent culte a Bacus. D'altra banda, la visió conservadora i prosenatorial de Tit Livi insisteix sobretot en el caràcter disbauxat de les reunions secretes dels iniciats. Tot plegat constituïa, als ulls de la religió tradicional, una amenaça prou evident, que implicava conseqüències que anaven més enllà de l'esfera religiosa:

“Els dos còsols reberen l'encàrrec de dur a terme una investigació sobre les associacions clandestines. Un grec de baixa condició havia arribat de primer a Etrúria, mancat de tots els coneixements adients a la formació del cos i de l'esperit que nosaltres hem rebut de la nació més erudita que ha existit mai. Aquest home era una

mena de sacerdot i endeví, però no pas d'aquells que inculquen els seus errors en l'esperit dels altres a força de professar les seves creences de manera pública i oberta, davant tothom, sinó fent-ho com a representant de rituals secrets i nocturns. Aquests cultes, en un començament, no tenien gaires adeptes, però després començaren a divulgar-se força, tant entre els homes com entre les dones. Per a seduir més gent, s'afegiren a les pràctiques religioses els plaers del vi i de la bona carn. Quan el vi encenia els esperits, i la nit i la barreja de sexes, especialment de tendra edat, esborraven qualsevol sentiment de pudor, ben aviat hom es lliurà a tota mena de disbauxes. Tothom hi trobava alguna cosa en què podia satisfer la seva passió predilecta. Però les relacions vergonyoses entre homes i dones no eren l'únic escàndol: d'aquestes reunions sortiren falsos testimonis, falses signatures, testaments i acusacions, i, amb això, els emmetzinaments i els assassinats es perpetraven d'amagat, fins al punt que, de vegades, ni tan sols es recuperaven els cadàvers per enterrar-los. Moltes eren les coses que hom gosava fer, ja fos per l'engany, ja fos, més sovint, per la violència. I aquesta violència romania oculta per tal com els udols i l'estrèpit dels timbals i dels címbals ofegaven els crits de les víctimes enmig de l'estupre i de la mort”⁶

“Deliberació del senat, a petició dels còsols Quint Marci, fill de Luci, i Espuri Postumi, fill de Luci, el dia de les nones d'octubre [7 d'octubre], en el temple de Bel·lona. Hi eren presents com a escrivans Marc Claudi, fill de Marc, Luci Valeri, fill de Publi, i Quint Minuci, fill de Gai”.

Pel que fa a les festes Bacanals celebrades pels aliats, hom va decidir de proclamar aquestes prescripcions:

«Que cap dels aliats no celebri cap festa en honor a Bacus. Si n'hi ha que pretenen que els és indispensable celebrar una festa en honor a

6. Livi, *Història de Roma* 39, 8.

Bacus, que es presentin a Roma, a presència del pretor urbà, i que, després d'haver escoltat les seves paraules, el Senat decideixi, sempre que no siguin menys de cent els senadors presents quan l'afer es discuteixi. Que ningú no es presenti com a bacant, ni ciutadà romà, ni de dret llatí, ni habitant de ciutat aliada, tret que s'hagi presentat davant el pretor urbà, i aquest, d'acord amb el Senat —i sempre que no hagin estat menys de cent els senadors presents quan l'afer es discutia—, li hagi donat l'autorització. Decisió adoptada.

»Que, com a sacerdot, no hi hagi cap home. Com a president, que no hi hagi ni cap home ni cap dona, i que cap d'aquests no institueixi ni fons comú ni presidència, i que ningú no revesteixi cap home ni cap dona amb una autoritat equivalent a la presidència. Que, d'ara en endavant, no es faci en comú cap jurament, ni vot, ni acord, ni prometença, i que ningú no es comprometi recíprocament amb ningú. Que ningú no celebri cultes en secret, ni en públic ni en privat, i que ningú no celebri cultes fora de la ciutat de Roma, llevat que s'hagi presentat davant el pretor urbà, i aquest, d'acord amb el Senat —i sempre que no hagin estat menys de cent els senadors presents quan l'afer es discutia—, li hagi donat l'autorització. Decisió adoptada.

»Amb més de cinc persones en total, homes i dones, que ningú no celebri cultes, i que no hi assisteixin més de dos homes i de tres dones, tret que hi hagi autorització per part del pretor urbà i del Senat, en les condicions que suara hem estipulat».

»Hom us dóna ordre de proclamar aquestes prescripcions en assemblea pública com a mínim durant tres intervals de mercat. I per tal que estigüeu ben informats de la resolució del Senat, fou aquesta la següent: si algú actués contràriament a les prescripcions suara esmentades, el Senat ha decidit d'aplicar-li la pena capital. El Senat ha decidit, a més, que doneu l'ordre de gravar tot això en una taula de bronze i de fer-la penjar allà on es pugui més fàcilment conèixer, i que aquestes festes de Bacus, si n'hi ha, llevat del sacrifici pròpiament dit i del compliment dels requisits més amunt

esmentats, siguin abolides als deu dies d'haver rebut aquesta carta. Còpia erigida a l'*ager Teuranus*?⁷

FESTES DEL VI I DE LA VINYA CELEBRADES PELS ROMANS

Relacionats amb la funció productora i tot seguint el ritme del calendari, marcat per la successió de feines del camp, tenien lloc a Roma des d'època ancestral una sèrie de rituals encaminats a propiciar la fertilitat del territori i la continuïtat de la societat. Són cerimònies pròpies d'un poble de pagesos, lligats a la terra, la màxima font de riquesa que cal preservar a qualsevol preu, i tenen un caràcter familiar, molt popular i festiu. Les festes del vi, la vinya i la verema més importants de la Roma antiga eren els *Vinalia priora*, els *Vinalia rustica* i els *Meditrinalia*.

El 23 d'abril se celebraven els *Vinalia priora*, dedicats en un primer moment a *Vinus*, numen del vi, i després a Júpiter, pare dels déus, amb l'objectiu de demanar-los la protecció de les vinyes davant les tempestes. Era el temps en què es tastava el vi nou i es pregava pel bon desenvolupament de la nova temporada que tot just s'iniciava. Curiosament, durant aquestes cerimònies, com explica Ovidi en el quart llibre dels *Fastos*, les noies realitzaven una sèrie d'actes per honorar també la deessa Venus. És possible que aquesta divinitat es posés vulgarment en relació amb el déu *Vinus* (la proximitat fonètica hauria afavorit, per etimologia popular, la relació semàntica entre la divinitat de l'amor i la del vi), i és, en aquest sentit, eloqüent que els temples dedicats a Venus rebessin la seva consagració en festes en què intervenia aquest producte de la vinya: el 23 d'abril (*Vinalia priora*), quan se li dedica el segon temple l'any 181 aC, i el 19 d'agost (*Vinalia rustica*), en què hom li consagra el primer temple

7. *Senatconsult de les Bacanals (Corpus inscriptionum Latinarum* F 581, X 104).

l'any 215 aC. La Venus itàlica té, precisament, un caràcter molt agrari, allunyat en un principi de la imatge que presenta l'Afrodita grega o l'Apru etrusca, deesses de l'amor. Els *Vinalia priora*, de fet, tot i ser les primeres festes de l'any consagrades al vi, constituïen alhora el final de la sèrie, perquè quan rebrotaven les vinyes començava un nou cicle vitícola. Durant aquestes festivitats es feien libacions a Júpiter amb el vi de la collita anterior, tot indicant que ja s'havia consumit completament, i es confiava, doncs, que, gràcies a aquest déu, la collita següent seria igualment abundosa. La protecció de Júpiter sobre la vinya és molt antiga, per bé que es tracta d'una atribució secundària. Potser quan aquesta divinitat indoeuropea va baixar a la Mediterrània assimilà funcions d'algun déu anterior, com ara Líber, que protegia especialment la vinya. Sigui com sigui, el

Bacus en forma de raïm i el Vesuvi. Pintura al fresc provinent de l'anomenada "casa del centenari", a Pompeia. Data del segle I dC (Museu Arqueològic de Nàpols).

fet està molt en sintonia amb el caràcter particular de Júpiter, déu i administrador de la pluja i de la tempesta, raó per la qual està "crídat" a tenir èxit entre els pagesos.

El 19 d'agost tenien lloc els *Vinalia rustica*, continuació natural dels *Vinalia priora*, com a protecció enfront de noves pluges. S'hi festejava la proximitat de la verema. De fet, aquestes festes, consagrades també a Júpiter, s'orientaven a demanar-li la benedicció sobre els raïms que començaven ja a madurar. És normal que s'implori la protecció divina en els moments més delicats: a mitjan agost són de témer les tempestes inoportunes que fan malbé la collita. El raïm és gairebé madur i el mal temps, les calamarsades i pedregades poden fer desaparèixer en un instant les esperances dipositades, durant tot un any, en una bona collita. Júpiter, senyor de les tempestes i de la temperatura, allunya els núvols i fa brillar el sol clar perquè el raïm arribi a la seva maduració plena:

"Havia arribat la tardor tacada pel suc del raïm trepitjat: amb justícia rep Júpiter l'ofrena del vi que li és degut. Vet aquí el motiu pel qual aquest dia rep el nom de *Vinalia*. Júpiter el reivindica i es complau que hom l'inclogui entre les seves festes".⁸

Quan s'iniciava la verema se celebrava, doncs, també, una festa mòbil que, per la varietat del clima, no es podia fixar en un dia determinat. Durant aquesta festivitat, el *flamen Dialis*, sacerdot de Júpiter, després d'oferir-li una anyella blanca, tallava el primer raïm.

L'11 d'octubre hom festejava els *Meditrinalia*, en honor de Júpiter i de Meditrina, deessa poc coneguda. Aquestes celebracions assenyalaven, de fet, el final de la verema; s'hi tastava el most nou i hom li atribuïa un nou vigor. Eren de tradició molt antiga

8. Ovidi, *Fastos* 4, 897-900.

a la religió romana i encara perduraven en temps de Varró, per bé que estan molt mal documentades. La verema, sobretot al sud de la Campània, terra de vins, havia començat el mes abans i era a punt d'acabar. Segons indica Fest, tot i que el nom de la festa es relacioni amb la deessa Meditrina, la celebració en concret va adreçada d'una manera especial a Júpiter, en nom del qual hom havia també començat la verema. A més, en les festes dels *Meditrinalia* hi havia el costum de tastar el vi nou i el vi vell, tot dient en veu alta, segons informen Varró i Fest, la sentència *Vetus novum vinum bibo, veteri novo morbo medeor*, que significa “bec vi vell i nou, i em curo de les malalties noves i velles”. Durant l'11 d'octubre es tractava sobretot de salvar el vi mitjançant un *medicamen* consistent a barrejar el vi vell amb el nou, per tal de donar-li vigoria. Per un efecte simbòlic, contagiós, de màgia simpàtica, es convidava l'home a guarir-se de les seves malalties, tant les velles com les noves, tot tastant aquest eficaç *medicamentum*.

ÚS DEL VI COM A PRODUCTE RITUAL EN ELS MARCS PÚBLIC I PRIVAT DE LA RELIGIÓ ROMANA

A banda d'aquestes festes directament relacionades amb el conreu de la vinya o amb els déus que s'hi associen, assistim, en el món romà, a un ús ritual del vi en altres cerimònies o pràctiques religioses, tant de l'àmbit privat com de l'esfera pública. Com a aliment sagrat serveix, posem per cas, per sancionar algunes de les formes més habituals dels anomenats *sacra*, els actes sagrats que duen a terme els homes per regrejar les divinitats o guanyar-se la seva protecció.

Així, un dels rituals protagonitzats pel vi que sol acompanyar accions de comunicació amb el diví com ara la pregària,⁹ el vot o prometença,¹⁰ i l'ofrena¹¹ és l'anomenada *libatio*, “libació”.

9. Pregar és un acte senzill, un universal de totes les religions. En el món romà, abans d'enlairar una pregària era freqüent oferir vi o encens a la divinitat, tal com recull Cató

(234 aC-149 aC) en el seu llibre *De agri cultura*. Així s'esdevé en un dels textos més coneguts transmesos per aquest autor. Es tracta de la pregària a Mart que cal recitar, després d'haver fet una ofrena de vi a Janus i a Júpiter, per protegir les collites de qualsevol adversitat: “*Pare Mart, et prego i et suplico que siguis benèvol i propici amb mi, amb la meva casa i amb la meva família, per la qual cosa he ordenat que un porc, una ovella i un toro siguin portats al voltant del meu camp, de la meva terra i de la meva propietat, a fi i efecte que previnguis, rebutgis i allunyis les malalties visibles i invisibles, l'esterilitat i la catàstrofe, les calamitats i les intempèries; i que permetis que les collites, els cereals, les vinyes i les tiges creixin i arribin a bon terme, i que mantinguis sans i estalvis els pastors i els seus ramats, i que em donis salut i prosperitat tant a mi com a la meva casa i a la meva família; per tot això, per purificar la meva terra i el meu camp i per fer la purificació, com he dit, sigues, doncs, engrandit amb el sacrifici d'aquest porcell, d'aquest anyell lletó i d'aquest vedell. Pare Mart, per això, sigues engrandit amb el sacrifici d'aquest porcell, d'aquest anyell lletó i d'aquest vedell*” (*De agri cultura* 141).

10. Per assegurar-se el compliment d'una demanda, l'home romà considerava que a voltes no era suficient elevar una pregària o cantar un himne. Calia oferir a les divinitats alguna cosa a canvi del seu ajut. Aquesta és una de les explicacions del vot o la prometença, actuació ritual molt estesa entre els romans. Fixem-nos en aquesta prometença transmesa pel poeta èpic Virgili, en què el vi com a producte ritual exerceix un paper destacat: “*Cloant i els seus s'indignen tement perdre una glòria que els pertany i un honor que han guanyat; volen donar la vida en pagament de la victòria. Quant als altres, els esperona l'èxit: poden perquè creuen poder. I potsers els dos vaixells amb les proes alineades s'haurien emportat el premi, si Cloant, estenent tots dos palmells cap al mar, no s'hagués escampat en pregàries i hagués invocat els déus promentent-los ofrenes: «Déus que posseïu l'imperi del mar i la plana on navego, jo, content, immolaré als vostres altars un toro blanc damunt aquest ribatge, si me'n feu deutor, i en llançaré les entranyes al rompent salat i hi vessaré libacions de vi!»*” (*Eneida* 5, 229-238).

11. Fer una libació o consagrar un raïm és una de les ofrenes més habituals que un romà fa, per exemple, als déus de l'àmbit domèstic, especialment als Lars. N'és una bona mostra aquest fragment d'una elegia del poeta Tibul: “*Protegiu-me, però, oh Lars dels meus pares, sou vosaltres, / així mateix, que m'heu nodrit, quan, infantó, corria davant / dels vostres peus. I no us avergonyiu d'haver estat tallats / en una soca vella: així habitàreu l'antic casal del meu avi. / Llavors es conservava millor la fe, quan, amb culte pobre, / el déu tenia una imatge de fusta dins un nínxol estret. / Hom l'aplacava només que li oferís un raïm, o li guarnís / la sagrada cabellera amb una corona d'espigues; / i aquell que havia vist escoltats els seus vots portava ell / mateix unes coques, i, fent-li companyia, darrere d'ell anava / la seva filla petita, amb una bresca pura. / Allunyeu, doncs, de nosaltres, oh Lars, els dardells de bronze! / i tindreu, per rústega víctima, una truja de la meva cort plena; / la seguiré amb un vestit pur, i portaré paneres cenyides / de murtra, de murtra també cenyida la testa*” (*Elegies* 1, 10, 15-28).

Una libació no era altra cosa que el vessament d'un aliment líquid, com ara el vi o la llet, en un context sagrat. Se n'abocaven unes gotes a terra o sobre un altar, amb l'ajuda d'un recipient, una mena de tassa baixa sense base ni nansa. Era un gest mínim, però establia un vincle simbòlic entre els homes i els déus. Amb la instauració del culte imperial s'inicià també el costum de libar vi en honor del *princeps* o governant:

“Qui pot témer el part, qui el glaçat escita,
qui els fills de l'hòrrida Germània,
essent Cèsar sa i estalvi? Qui es pot
neguitejar per la guerra de la feroç Ibèria?
Cadascú dou la jornada en uns pujols que són ben seus
i hi marida les parres amb els arbres no amullerats;
després se'n torna, content, als seus vins i,
als llevants, et convida, com és convidat un déu;
t'adreça molts precis, t'honora amb vi pur
vessat de les pàteres i invoca la teva divina pro-
tecció, juntament
amb la dels Lars, com ho fa Grècia en memòria
de Càstor i del gran Hèrcules.
«Tant de bo que, oh bon capitost, donis llargs dies
de repòs a Hespèria»,
diem en dejú, intacte encara el dia,
de bon matí, i ho diem després de beure,
quan el sol s'ha post dins l'oceà”.¹²

La libació de vi ocupava també un lloc ben destacat en el context del sacrifici, un tipus d'ofrena molt especial que consistia en la immolació d'un ésser viu, normalment un animal, en honor dels déus:

“Comencen per dirigir-se als temples i cerquen, d'un altar a l'altre, la pau; sacrificuen, segons el costum, ovelles escollides de dos anys en honor de Ceres portadora de lleis, de Febus, del pare Lieu i, abans de tots, de Juno, que cura els lligams del matrimoni. Ella mateixa, Dido, bellíssima, sostinent la pàtera amb la mà dreta, vessa el vi entre les

12. Horaci, *Odes* 4, 5, 25-40.

banyes d'una vedella blanca i, sota l'esguard dels déus, recorre l'espai en direcció als altars xops de sang; i repeteix cada dia els sacrificis i, bocabadada d'astorament, consulta les vísceres un cop oberts els pits de les víctimes”.¹³

“Al temps que diposita als altars fumejants d'encens les seves ofrenes, veu —fa basarda dir-ho— com l'aigua sagrada ennegreix i el vi vessat es torna sang impura”.¹⁴

Per la seva condició de beguda que simbolitza la regeneració, la vida que es contraposa a la mort i l'esperança en la immortalitat, el vi cobrà igualment un important protagonisme, com era d'esperar, en els rituals en honor dels difunts. Les pràctiques d'enterrament fetes a les necròpolis gregues i romanes consistien en la cremació en una pira (o la inhumació alternativa) del cadàver, el tractament amb cura de les despulles, la purificació amb olis de la tomba i, per últim, les libacions funeràries fetes amb vi, que tenien també per comesa ofegar les darreres brases, en un acte alhora simbòlic i pragmàtic. Així ho palesa alguna bella inscripció romana, com ara aquesta, que és gairebé un sospir, una metàfora de transcendència, una transmigració on la simple imatge del vi fa possible, un cop més, qui sap si per darrer cop, l'envol de l'esperit:

“Encomano les cendres als meus hereus. Que la meva ànima sigui capaç de volar com una papallona èbria”.¹⁵

13. Virgili, *Eneida* 4, 56-64.

14. Virgili, *Eneida* 5, 454-455.

15. *Corpus Inscriptionum Latinarum* II, 2146.

BIBLIOGRAFIA

Aliments sagrats: pa, vi i oli a la Mediterrània antiga. (2001). DD.AA. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat-Ajuntament de Barcelona.

BAYET, J. (1985). *Religión romana: historia política y psicológica* (ed. original 1956; trad. de M.A. Elvira). Madrid: Cristiandad.

CELESTINO PÉREZ, S. (1999). *El vino en la antigüedad romana.* Madrid: J. Blánquez Pérez.

Con Pan, aceite y vino. La tríada mediterránea a través de la historia: catálogo de la exposición. (1997). DD.AA. Granada: Museo Arqueológico y Etnológico de Granada.

CONTRERAS VALVERDE, J. I ALTRES (1992). *Diccionario de la religión romana.* Madrid: Ediciones Clásicas.

CUMONT, F. (1987). *Las religiones orientales y el paganismo romano* (ed. original 1905; trad. de J.C. Bermejo Barrera). Madrid: Akal.

ESPLUGA, X.; MIRÓ, M. (2002). *Vida religiosa a l'antiga Roma,* Barcelona: Editorial UOC.

GUILLÉN, J. (1980). *Urbs Roma. Vida y costumbres de los romanos*, vol. III: *Religión y ejército*, Salamanca: Sígueme.

LILLO CARPIO, P. (1996). "El vino, nexo de unión de culturas y creencias". A "Revista murciana de antropología", núm. 3, p. 183-197.

OGILVIE, R.M. (1995). *Los romanos y sus dioses* (ed. original 1969; trad. d'A. Cabezas). Madrid: Alianza Editorial.

Primer col·loqui d'Arqueologia Romana: el vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. (1987). DD.AA. Badalona: Museu de Badalona.

RABADAL ALONSO, M.A. (1999). "El vino en el mundo antiguo". A *Hispania antiqua*, núm. 23, p. 285-319.

RIERA I MORA, A. (1994). "Versiones escultóricas de Bacus i la tardor: simbolisme i al·legoria de la vinya i el vi". A *Vinyes i vins: mil anys d'història*. Barcelona: Universitat de Barcelona, vol. 2, p. 85-102.

SCHEID, J. (1991). *La religión en Roma* (ed. original 1983; trad. de J.J. Caerols Pérez). Madrid: Ediciones Clásicas.

Simposio Arqueología del Vino. El vino en la antigüedad romana. (1999). DD.AA. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid; Jerez: Consejo Regulador de las Denominaciones de Origen Jerez.

TURCAN, R. (2001). *Los cultos orientales en el mundo romano* (ed. original 1989; trad. d'A. Seisdedos), Madrid: Biblioteca Nueva.

Patera (vas baix i ample), *simpulum* (copa) i *urceus* (gerra) utilitzats en les libacions fetes durant els sacrificis. Cara d'un altar del santuari dedicat al Geni d'August, a Pompeia. Data del segle I dC.

MÒNICA MIRÓ I VINAIXA (Barcelona, 1969) és llicenciada en Filologia Clàssica i en Filologia Romànica. Desenvolupa les seves recerques en els camps de l'epigrafia romana, la llengua i literatura llatines, la tradició clàssica, la mitologia i religió romanes i l'antiguitat tardana, disciplines sobre les quals ha publicat diversos estudis. Ha estat docent a la Universitat Pompeu Fabra i actualment és professora del departament de Filologia Llatina de la Universitat de Barcelona i consultora dels Estudis d'Humanitats de la Universitat Oberta de Catalunya.